

Filosofisk tröst: En bok om döden

Torbjörn Tännsjö. Illustrationer av Cecilia Torudd

Thales, 2015. 168 s. ISBN 978-91-7235-098-4

Många är de som har tagits av daga under Torbjörn Tännsjös penna. Patienter, soldater, djur, ofödda, förbrytare, korpulenta – alla har de behövt stryka med under någon moraliskt kinkig omständighet. Dödandets etik är med andra ord något som Tännsjös läsare är väl bekanta med. Vad gäller filosofiska frågor om själva döden har Tännsjö varit desto tystare, även om flera av frågorna tycks ha upptagit hans tankar sedan lång tid tillbaka. Med *Filosofisk tröst* bryter han nu denna tystnad genom att på ett relativt lättillgängligt och inte sällan personligt sätt ta sig an frågor om dödens dålighet, dödsfruktan och mänsklighetens undergång. Hur trösterikt det hela är kan diskuteras. Men oavsett om Tännsjös reflektioner, som denna gång ackompanjeras av (galg)humoristiska illustrationer av Cecilia Torudd, lyckas lindra den ångestridne läsarens bävan inför döden eller inte, så rymms här många tänkvärda och originella idéer som kan vara av intresse för såväl yrkesmässiga som privata grubblare.

Boken tar avstamp i det faktum att många bekymrar sig för döden. Är detta ett legitimt bekymmer? I epikureisk anda avfärdar Tännsjö tanken att döden är något att *frukta* för egen del. Dödsprocessens potentiella plåga kan visserligen utgöra skäl för oro; både Epikuros blockerade urinvägar och Tännsjös eget tunntarmstrauma vittnar om hur illa det skulle kunna sluta. Men själva döden kommer knappast göra ont, och kan därför inte rimligen ses som ett lämpligt objekt för rädsla. Till skillnad från Epikuros menar Tännsjö att döden ändå är *dålig* för den som dör, i den mån den berövar henne en njutbar framtid. Detta tycks bekymmersamt nog. Mot denna till synes dystra bakgrund konsulterar Tännsjö ett antal filosofiska tankegångar för att se om dessa har möjlighet att erbjuda någon tröst. Först ut är pessimismen, enligt vilken livet är så pass dåligt att det inte är värt att leva, eller möjligen likvärdigt med att inte existera. Om pessimismen är sann kan döden därför inte rimligen betraktas som en förlust, utan borde snarast välkomnas som en befrielse från detta lågkvalitativa jordeliv. Tännsjös hedonistiska böjelser i kombination med observationen att våra liv verkar vara mer njutbara än plågsamma leder honom dock till ett försiktigt avfärdande av den pessimistiska läran: livet är nog i regel värt att leva. Som Tännsjö påpekar är det emellertid svårt att finna så mycket stöd för denna optimistiska tes, och här görs också ett par intressanta psykologiska anmärkningar angående risken för felbedömningar av vårt eget välbefinnande. Ändå förefaller Tännsjös slutsats tämligen rimlig; pessimismen är långsökt.

Troligt är alltså att en tidig död berövar sitt offer en värdefull framtid

som hon annars skulle ha fått uppleva. Men en liknande förlust verkar kunna föreligga till följd av en sen födelse; om jag hade kommit till världen tidigare än jag faktiskt gjorde, så skulle mitt liv troligtvis innehålla mer lycka än vad det gör, allt annat lika. Den lyckoförlust som min ”sena födelse” gett upphov till tycks dock inte vara värd att gräma sig över. Man kan då undra varför en tidig död, som ju rimligen kan ses som spegelbilden av en sen födelse, skulle fordra andra känslor. På detta sätt resonerade en av Epikuros adept, Lucretius, och landade i slutsatsen att döden inte är något att bekymra sig över. Tännsjö finner resonemanget tankeväckande, men noterar att det vilar på inte okontroversiella antaganden om kontrafaktiska sakförhållanden och personlig identitet. Läsaren guidas bland diverse metafysiska komplikationer som uppstår då man funderar över vad det skulle innebära att ha fötts ett par år tidigare. Skulle jag då också ha *dött* ett par år tidigare? I så fall verkar det rimligt att inte förfäras över att inte ha fötts tidigare. Tännsjö poängterar dock att det antagligen är mycket som skulle ha varit annorlunda om jag hade fötts ett par år tidigare, något som illustreras av reflektioner över hur hans egna första levnadsår hade kunnat se ut. I ljuset av detta är det knappast otänkbart att också min *död* skulle ha inträffat vid en annan ålder och under helt andra omständigheter. Dessutom påpekas att möjligheten att ha fötts väsentligt tidigare inte är någon metafysisk självklarhet, utan tycks hänga på vilken som är den korrekta läran om vad för slags varelser vi är (även om Tännsjö för ett kort ögonblick tycks blanda ihop denna fråga med frågan om vad våra fortvarovillkor består i). Den mest intressanta frågan i sammanhanget är väl dock om en sen födelse verkligen är mindre beklagansvärd än en tidig död, *givet* att en tidigare födelse är möjlig och skulle ha berikat ens liv. Utan att riktigt ta ställning i frågan – på klassiskt essäistiskt vis är frågorna fler än svaren i denna del av boken – uttrycker Tännsjö ändå viss sympati för Lucretius tes. Det är dock inte helt lätt att förstå argumentet för denna hållning. Tännsjö tycks mena att vårt asymmetriska förhållningssätt till förflutna respektive framtida lyckoförluster saknar rationell grund och bäst kan förklaras av evolutionsbiologin. Detta verkar dock lämna öppet huruvida vi bör bekymra oss över båda typer av förluster eller ingen av dem. Tännsjö lutar som sagt åt det senare, men det tycks mig inte orimligt att det vore passande, om än lönlöst, att rikta den grämlöse man känner gentemot döden även mot ens sena födelse.

Till dem vars dödsångest bottnar i en uppfattning om döden som den personliga förintelsen rekommenderar Tännsjö en portion tidsfilosofi. Den som t.ex. låter sig övertygas om att tiden är cirkulär behöver inte längre bekymra sig över att ens liv så småningom kommer att tillhöra det förflutna, eftersom det i lika hög grad kommer att tillhöra framtiden.

Fyrdimensionalismen, och kanske i synnerhet eternalismen, tycks ha en liknande ångestdämpande effekt; jag kommer *alltid* att finnas, även om den spatiotemporala ”korv” jag är inte kommer att vara belägen överallt i rumtiden. Dessa tankegångar är förstås trösterika endast för de som finner själva icke-existensen skrämmande oavsett dess inverkan på livets längd eller kvalitet. Och som Tännsjö antyder är det antagligen en rätt begränsad skara självupptagna individer som tycks ha denna fixering vid själva existensen. Om ens dödsbekymmer vilar på andra grunder får man söka sig bortom tidsfilosofin för hjälp.

Enligt Tännsjö finns den verkliga trösten att hämta i det större perspektivet. Tack vare vår dödlighet kan generationer avlösa varandra på ett i lyckomaximeringshänseende föredömligt sätt. Vår individuella dödlighet är alltså av godo och bör bejakas, som Tännsjö uttrycker det. (Detta till skillnad från människans kollektiva undergång, ”värmedöden”, som enligt Tännsjö bör skjutas upp så länge det är möjligt.) Han menar att det rentav är irrationellt att vilja avskaffa vår dödlighet, då ett sådant avskaffande i själva verket skulle leda till en högst önskad tillvaro präglad av tristess, knapphet och reproduktiva åtstramningspaket. Även om vi under sådana omständigheter skulle kunna ha ett någorlunda bra liv, så skulle det förr eller senare komma en tidpunkt då det inte längre är *tillräckligt* bra. Med detta menar Tännsjö att nivån av välbefinnande hos den nuvarande generationen så småningom skulle understiga nivån av välbefinnande hos den generation som skulle ha efterträtt den nuvarande generationen, om det inte vore för den återhållsamma reproduktionspolitik som skulle behöva föras i ett odödligt samhälle. Endast en etisk egoist, som enligt Tännsjö har fel, skulle påstå att en person bör klamra sig fast vid livet så länge det är drägligt, utan att ta hänsyn till andra.

Tännsjös resonemang om odödlighetens bekymmersamma effekter är klartänt och intressant, men man kan samtidigt undra vilken kapacitet det har att eliminera folks bekymmer inför döden. Om man har ett slags mer modest dödsångest, grundad i en oro att *dö för tidigt* snarare än överhuvudtaget, så tycks Tännsjös idé inte vara mycket till hjälp. En ung sjuk person, vars tid är utmätt och som hade sett fram emot många (men inte oändligt många) år till, kan inte gärna trösta sig med att hon med sin enskilda död bereder väg för framtida individer – det gör hon inte. Hon kan mycket väl ha förlikat sig med tanken att människans dödlighet är av godo, men fortfarande bekymra sig över sin faktiska död. Hon hade inte behövt dö så ung, om bara omständigheterna hade varit annorlunda, men inte nödvändigtvis så annorlunda att hon skulle ha varit odödlig. Och kanske kan detsamma sägas om samtliga faktiska dödsfall. Vid närmare eftertanke behöver inte Tännsjös ord vara trösterika ens för den som bekymrar sig över att dö överhuvudtaget. För så länge

mitt bekymmer begränsar sig till endast *min* dödlighet snarare än *alla* människors dödlighet, verkar resonemanget att odödlighet skulle hindra framkomsten för framtida generationer inte helt träffande; att *en* person lever för evigt tycks göra varken till eller från. Å andra sidan är det mycket möjligt att Tännsjöns medicin inte heller är tänkt att bita på dessa modesta respektive självcenterade former av dödsbekymmer.

För den läsare som inte tidigare har stiftat bekantskap med dödens filosofi, eller filosofi överhuvudtaget, är *Filosofisk tröst* en mycket lärorik bok – under förutsättning att man kan tillgodogöra sig det bitvis intrikata innehållet. Tännsjö diskuterar en mängd intressanta allmänfilosofiska frågor som jag inte ens har kunnat beröra i denna recension. Dessutom görs det hela på ett underhållande sätt, delvis tack vare det ledigare formatet inom vilket författaren tillåts vara djärvare och mer personlig. Kanske hade den samtida dödsfilosofin förtjänat lite mer utrymme. Den som efter läsningen inte kan få nog av döden kan lätt få intrycket att det är till framlidna farbröder som Epikuros, Georg Henrik von Wright och Ingemar Hedenius man bör söka sig (nej, Tännsjöns bok är ingen Bechdelcertifierad historia). Faktum är dock att dödsfilosofin är ett högst levande forskningsområde som under framförallt 2000-talet har fått ett stort uppsving. Till den som vill förkovra sig ytterligare rekommenderas därför en titt på de många monografier, antologier och artiklar som har producerats bara under det senaste decenniet.¹

KARL EKENDAHL

¹Tack till Jens Johansson för värdefulla kommentarer.